

1. Ets J. E. Marcus, naar J. Smies, 'Den zedelijke en zinnelijke mensch'.
Spotprent op de wijsbegeerte van Kant. Ca. 1800-1810.
[Stadsarchief Amsterdam]

VIKTORIA E. FRANKE

Een
gedeelde wereld?

DUITSE THEOLOGIE EN FILOSOFIE
IN HET VERLICHTE DEBAT
IN NEDERLANDSE
RECENSIETIJDSCRIFTEN, 1774-1837

Mit einer deutschen Zusammenfassung

APA-HOLLAND UNIVERSITEITS PERS
AMSTERDAM & UTRECHT

M E N G E L W E R K.

HET LAMPJE VAN DE NEÖLOGEN.

Tweede bezending.

EMPIRICI *formicæ more congerunt tantum (nec congestis utuntur)*; RATIONALES *araneorum more telas ex se conticiunt, (quibus muscas minores capiunt)*; APIS *vero media ratio est, quæ materiam ex floribus horti et agri elicit, sed tamen eam propria facultate vertit et digerit.*

BACO. Nov. Org.

P.—..... **D**ie ellendige, domme veelweterij, en hare jongere zuster, die spinnekopachtige slentergeleerdheid der *faculteiten*! (Het zij met allen eerbied gezegd!) Wilt gij weten, mijne Heeren! hoe veel kwaad zij aan het menschdom gedaan hebben? Slaat dan de jaarboeken der volkeren op (vooral, van de overstroming der barbaren in Europa af, tot den huidigen dag toe); en al het kwaad, dat gij daarin ontdekken zult, zult gij alleen aan dit wijd om zich heengrijpende zustrenpaar moeten wijten.

X. Met uw welnemen, waar is het bewijs voor deze zwartgallige uitboezeming? — Wat heeft niet het invoeren van het Romeinsche regt, in de middeleeuwen — wat heeft niet het doen herleven der Romeinsche en Grieksche letteren in Italiën, en verder over geheel Europa, tot diep in het Noorden...?

P. Laat mij uitspreken, Mijnheer! en verg mij niet, te bewijzen dat $2 \times 2 = 4$ is! Die goede, maar, door de kleingeestigheid der faculteitenfigters, bedorven tijdvakken, bewijzen juist het geen ik zeide en
Schouwv. IV. 1809. Mw. P nog

2. Johannes Kinker, 'Het lampje van de neölogen', in: *Schouwburg van in- en uitlandsche Letter- en Huisboudkunde* 1809, dl. 2, p. 211-230.
[Universiteitsbibliotheek Amsterdam, Bijzondere Collecties]

Voorwoord

Deze monografie werd grotendeels in Arnhem op een smalle landstrook tussen Rijn en spoor geschreven. In zekere zin was dat de ideale plek om aan een studie over de relatie tussen Nederland en Duitsland te werken: aan de achterkant van het huis stroomt het Rijnwater vanuit Duitsland richting de kust; aan de voorkant herinnert ‘Bovenover’, waar Engelse troepen strandden in hun poging om Arnhem te veroveren, aan een minder aangenaam hoofdstuk in de geschiedenis van beide landen. Die plek om te wonen vormde vanzelfsprekend niet de aanleiding voor deze dissertatie naar verlichte debatten over Duitse theologie en filosofie in tijdschriften, maar ze is tot stand gekomen in het kader van een NWO-project over de culturele invloed van de Duitse landen in Nederland tussen 1750-1840, dat op 1 september 2003 aan de Radboud Universiteit Nijmegen (RU) en de Rijksuniversiteit Groningen (RUG) van start ging. De vakgroepen Duits en Nederlands aan de RU en de vakgroep Nederlands aan de RUG gingen een samenwerkingverband aan met de intentie om vier deelprojecten te realiseren: drie promotie-onderzoeken naar respectievelijk tijdschriften, geleerde genootschappen en het theater, alsmede een postdoc-onderzoek naar uitgeversstrategieën en doorwerking.

Ik wil de projectgroep bedanken voor de prettige en constructieve samenwerking in de afgelopen jaren, onder meer voor de regelmatige bijeenkomsten waar over inhoudelijke aspecten werd gediscussieerd en elkaars teksten werden gelezen. Mijn dank gaat dan ook uit naar mijn beide mede-promovendae Klaartje Groot en Annemieke Kouwenberg voor hun continue inzet en betrokkenheid en naar de beide promotoren, prof. dr. Giel van Gemert, em. prof. dr. André Hanou, alsmede naar copromotor dr. Inger Leemans voor het vertrouwen dat ze mij destijds hebben gegeven om aan de dissertatie te beginnen. Elk van hen heeft op geheel eigen wijze een bijdrage geleverd aan de totstandkoming ervan. Giel van Gemert heeft deze dissertatie met grote nauwgezetheid begeleid, was persoonlijk zeer geëngageerd en heeft bij dit alles nooit de mens in mij uit het oog verloren. André Hanou is mijn leermeester op

het gebied van de Verlichting geweest: tijdens de bijeenkomsten van de projectgroep heeft hij veelvuldig zijn visie op de Verlichting uiteengezet. Ik ben hem vooral dankbaar dat hij me gevoel voor de tekst heeft gegeven: dat er achter één woord een complete geesteswereld en cultureel-maatschappelijk speelveld schuil kan gaan. Verder weet hij zelf het beste hoeveel deze dissertatie aan zijn studies over en zijn visie op de Verlichting is verschuldigd. Inger Leemans is met haar enthousiasme, vriendelijkheid, steun, betrokkenheid en praktische instelling, gecombineerd met haar grote inhoudelijke kennis de perfecte dagelijkse begeleider geweest: had ik het voor het zeggen en bestond er een prijs op dit gebied, zou ik hem onmiddellijk aan haar toekennen.

Ik wil eenieder bedanken die mij op enig moment met raad en daad heeft bijgestaan, onder anderen dr. Gert-Jan Johannes voor zijn constructieve commentaar op mijn lezing in april 2006 in Barchem voor het Huizinga-Instituut. Erkentelijk ben ik eveneens dr. Jens Häselser die het mij mogelijk heeft gemaakt om zeven maanden aan het ‘Forschungszentrum Europäische Aufklärung Potsdam’ te werken, alsmede Kirill Abrosimov voor zijn goede opvang destijds en voor de vriendschap die we inmiddels hebben opgebouwd. Voor ondersteuning in de ruimste zin van het woord zeg ik de onderzoekers dank die de studies hebben geschreven, die voor mijn onderzoek de vruchtbare bodem hebben gevormd. Waar ik kritiek op iemand lever, is dat altijd opbouwend bedoeld. Uiteindelijk ben ik van mening dat historisch onderzoek ons eigen, aan verandering onderhevige wereldbeeld weer spiegelt.

Als ik iemand met deze dissertatie verbaas, is het vermoedelijk vooral mezelf. Het schrijven ervan heeft niet weinig van me gevergd, maar gelukkig zijn er gedurende mijn jaren als promovenda voldoende mensen geweest die me er telkens weer aan herinnerd hebben dat er ook een leven buiten het wetenschappelijke onderzoek bestaat. Wie Berlijn, Parijs, Ameland en Valkenburg iets zegt, weet voldoende. Duizend maal dank, aan iedereen met wie ik in de loop der jaren vriendschap heb onderhouden. Van hen noem ik met name mijn goede vriendin sinds mijn studietijd Cynthia van Zwol, die met haar gezelligheid en warme belangstelling telkens weer in staat is geweest om me een goed humeur te bezorgen. ‘Last but not least’, dank ik mijn ouders voor de liefde die ze mij hebben gegeven. Aan hen draag ik dit proefschrift op.